

İRAN İSLAM CUMHURİYETİ'NDE EGEMENLİK VE MEŞRÛİYET KAYNAĞI “VELÂYET-İ FAKİH”

Yrd. Doç. Dr. M. Serkan Taflıoğlu
Niğde Üniversitesi
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı

Özet

Bu çalışma devrim sonrası İran İslam Cumhuriyeti'nin egemenlik anlayışını ortaya koymaya çalışmaktadır. İran'da devrim sonrası kurulan İslam Cumhuriyeti egemenlik ve meşruiyet anlayışı Humeyni'nin velâyet-i fakih nazariyesine dayanmaktadır. Humeyni bu dini nazariyesi ile Şia'nın temel İslami söylemini değiştirmiştir. Klasik Şii siyasi düşüncesi dışında olan bu görüş devrim sırasında Humeyni'nin isteği ve mücadelesiyle anayasaya girmiştir. Yeni anayasada egemenlik ve meşruiyetinin temel kaynağı din olmuştur. Velâyet-i fakih makamı ise İran İslam Cumhuriyeti'nde en üst siyasi ve dini makam haline gelmişti. Veli-yi fakih İran devlet başkanı konumundadır. Yasama, yürütme ve yargının üzerinde bir makama sahiptir. En üst düzey askeri ve sivil bürokratları o atamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Şia, İran, İslam Cumhuriyeti, Humeyni, Velâyet-i Fakih

The Legitimacy Source of the Islamic Republic of Iran “Vilayet-i Faqih”

Abstract

This study examines the sovereignty understanding of the Islamic Republic of Iran after the revolution. The sovereignty and legitimacy understanding of the Islamic Republic which was established aftermath the revolution is based on Khomeini's vilayat-i faqih theory. The core of Shi'te Islamic discourse has shifted by Khomeini's religious theory. The theory that against the traditional Shi'te political thought ratified by the wish and political struggle of Khomeini. In the new constitution, religion was the sole source of legitimacy and sovereignty. The Vilayat-i faqih has become the highest rank as a religious and political post in the Islamic Republic of Iran. The Vilayat-i faqih is offically head of state in Iran. It is superior to the legislative, executive and judiciary. The highest civil and military ranks assigned by him.

Keywords: Shi'a, Iran, Islamic Republic, Khomeini, Vilayat-i Faqih

İran İslam Cumhuriyeti'nde Egemenlik ve Meşrûiyet Kaynağı “Velâyet-i Fakih”

Giriş

İran İslam Cumhuriyeti Humeyni'nin velâyet-i fakih nazariyesine dayalı bir egemenlik anlayışıyla kurulmuştur. Humeyni devrim öncesi süreçte teorik olarak şekillendirdiği bu kavramı devrim sonrası İran'da anayasal zeminde uygulama imkânı bulmuştur. Buna bağlı olarak bu kavram iyi anlaşılmadan İran İslam Cumhuriyeti'nin egemenlik ve meşruiyet felsefesini kavramak zordur. Anayasal yapı da iyi anlaşılmadan İran siyasi nizamının nasıl işlediği anlamak pek mümkün değildir. Çalışmamızda fihhi ve kelâmî tartışmalara girmeden velâyet ve Humeyni'nin velayet-i fakih nazariyesini ortaya koymaya çalışacağız. Fakat ağırlık merkezimiz Humeyni'nin bu egemenlik anlayışının İran anayasasında nasıl somutlaştırıldığı olacaktır. Bunun ortaya konması İran İslam Cumhuriyeti'nin siyasi işleyişinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Velâyet Kavramı

Velâyet-i fakih nazariyesinin temel dayanak noktası Şii mezhebindeki İmamet inancıdır. Bu kavram gerek lügat anlamı gerek örfî olarak felsefe, kelam ve irfân gibi birçok alanda kullanılmaktadır (Cafêrpişe, H.1377:2). Velâyet inancı Şia'nın itikadı açıdan temel zeminini oluşturmaktadır. Velâyet¹ kelimesi Arapça ve farsça birçok anlamda kullanılmaktadır. Lügat manası, iki şeyin yan yana olması ve aralarında bir şey bulunmaması demektir (Rıza, 2006: 1744). Velâyet kelimesi Arapça ve Farsçada “yardım, yaren, muhabbet ve yönetim yetkisi” gibi manalarda da kullanılmaktadır. Şii anlayışında dar

---

¹ ولايت

anlamda² 12 İmam ve onlara olan muhabbeti de ifade edebilmektedir (Corbin, 1986:717). Fakat bu kavram hükümet etme, sultanlık manalarında da kullanılmaktadır (Fetullah, H.1415:453). Şia kelamında imamet ve velâyet dendiğinde; peygamberin yaptığı tüm işlemlerin onun yerine geçen kişilerce, nübüvvet hariç, devam ettirilmesi inancı anlaşılır (Kediver, H.1380: 33). Bu bağlamda imamet, Allah ve resulünün hilafeti olarak kabul edilmektedir (Onat, 1992: 92). Şii Caferi inancına göre Peygamber sonrası ümmet üzerinde velâyet (siyasi yönetim tasarrufu) yetkisine sahip İmamlar ise ismet ve nas ile belirlenmiştir (Suphi, H.1411: 79).

Humeyni'ye Göre Velâyet-i Fakih

İmamiye şiası için Hz. Peygamberin irtihalinden sonra meşru devlet ve ümmet yönetimi ismet³ ile belirlenmektedir. Bu çerçevede ümmet üzerinde velayet yetkisine peygamber soyundan gelen masum imamlar sahiptir. Fakat bu imamları sonuncusu olan Onikinci İmam'ın ortadan kaybolmasıyla Gaybet dönemi başlamıştır. Bu durum karşısında Şia için hayati bir soru olan masum imam'ın olmadığı bu dönemde ümmetin imamet ve velâyeti kimde olacak sorusu ortaya çıkmıştır (Caferipişe, H.1377: 5). Aynı zamanda bu süreç Şiiler için imamın yetkisinde olan İslami hükümet ve teşri yetkisinin imam Veli Asr gelene kadar ortadan kalkması anlamına geliyordu. Fakat diğer şer'î işlerin nikâh, boşanma, yargı gibi işlerin yürütülmesi fakihlere düşüyordu. Böylece süreç içerisinde velâyet-i fakih kavramı Şii fakihler tarafından kullanılmaya başlandı. Miladi 11. yüzyılda teorik çerçevede oluşmaya başlayan bu kavram 19. yüzyılda velâyet-i fakih adıyla siyasal bir teoriye dönüşüyordu (El-Kâtip, 2005: 414).

İnan İslam Devrimi sonrası tarihte ilk defa bu kavram bir devlet nizamının temelini oluşturmaktaydı. Humeyni, Şii fikhındaki klasik anlayışının dışında bir velayet-i fakih teorisi ortaya koymuştur. Hatta daha önceki Şii fakihler bu kavramı O'nun gibi siyasi fikhın asli meselesi zemininde ayrı bir bab olarak sınıflandırmamışlardır (Zadigan, H.1368: 72). Bu bağlamda Şii fikhında İslami hükümet⁴ kurma ifadesini ilk kullanan Humeyni olmuştur (Mehdevipur, H.1382: 189). Bu çerçevede devrimden yaklaşık 40 sene önce

---

²Tanımsal açıdan kavramı daha siyasi bir vurgulama ile Ali Şiası velâyeti ve Safevi Şiası velâyeti olarak ayıranlar da bulunmaktadır. Şeriati, 2005: 191).

³Kur'an ve Peygamber tarafından tayin edilmesi ve İmam'ın masumiyeti.

⁴Buradaki kastımız Humeyni'nin ortaya attığı velayet-i fakih önderliğinde bir hükümet kurmadır. 20 inci yüzyıl başlarında Şii fakihler arasında anayasal meşrutiyet tartışılırken "İslami hükümet" ifadesi kullanılmıştır.

kıyamet gününe kadar geçerli olan İslami hükümet kurmanın zorunluluğunu ve önceliğini “Keşf’ül Esrar” adlı eserinde açıkça ortaya koymuştu (Humeyni, tarihsiz:109). Fakat bu eserde temel hareket noktası var olan hükümet sisteminin fakihlerin denetiminde ve onayında olmasıdır (İbid: 189). Bu eser değerlendirilirken ağırlıklı olarak içinde yazıldığı dönem göz önünde tutulmaktadır (Kadızade ve Ziyayıfer, H.1377:159). Bu eserde adil bir sultanın fakihler tarafından onayı ile ülkeyi yönetebileceğinden bahsetmektedir (Humeyni, t.y. :187). Fakat burada vurgulamamız gereken bu görüşünün o’nun temel görüşünü yansıtmadığıdır. Abrahamian bunun Humeyni’nin sanki temel görüşü olduğunu ve velâyet-i fakih kelimesinin bu eserde bulunmadığını belirtmektedir (Abrahamian, 2002: 28). Hâlbuki bu eserde Humeyni açıkça, tek meşru hükümetin “Allah’ın hükümeti olduğu yani ilahi kanun hükümeti” olduğunu vurgulamaktadır (Humeyni t.y. : 302). Humeyni “hükümet eğer fakih’in elinde olmaz ise fakihlerin nezaretinde olması gerektiğini eğer bu da olmaz ise hiçbir hükümeti geçerli” (Ibid, 281) kabul etmemektedir. Burada Humeyni fakih’in velayet hakkını açıkça belirtmekte eğer buna imkân olmaz ise hükümetin fakihlerin onayını almış müminlerin elinde olabileceğini ifade etmektedir (Ibid, 189). Burada vurgulamamız gereken nokta bu durumun ihtiyari olduğudur. İnsanlar için Allah’ın hükmünden başka ya da o’nun tayin ettiği kimseden başka kimseye itaat edilmeyeceğini açıkça belirtmektedir (Ibid, 181-182). Ayrıca bu eserde Rıza Han hükümetini “küfür” ile suçlamaktadır (Ibid, 302). Üzerinde durulması gereken diğer önemli bir nokta ise Humeyni’nin bu eseri Hikmizade’nin “Bin Yıllık Esrar” adlı eserine cevap olarak yazdığıdır (Moin, 1999: 61). Bu eserde Hikmizade Şii ruhanilere birçok konuda ağır eleştiriler getirmektedir. Bu çerçevede Humeyni’nin bu eseri yazarken temel hedefi Şii ruhanilerin tarihsel konum ve görevini ortaya koymaktır. Eserin yazıldığı dönemde İran işgal altında ve İran’ın ilk anayasasında bulunan İran meclis’inden çıkan kanunların fakihler tarafından onaylanması söz konusu idi. Fakat bu Şah tarafından uygulanmamaktaydı. O dönem içerisinde buna karşı olanlar bunun değişmesi için mücadele vermekteydi. Humeyni’nin o zamanlar önceliği bu durum karşısında fakihlerin konumu korumaktı. O zamanlar Şii fakihler arasındaki genel kanı ve anlayışın aksine Humeyni’ye göre fakihlerin hükümet etme hakkı bulunmaktaydı (Humeyni, H.1379: 187). Nitekim o dönem merciiyet⁵ makamında bulunan Ayetullah Burucerci ruhanilerin siyasete karışmaması gerektiğine inanmaktaydı (Farsoun ve Mashayeki, 1992: 17). Burucerci’nin vefatıyla

⁵Tarihsel süreç içinde Şii ulema hiyerarşisinde ortaya çıkan bu kurum, fakihler arasında dini otorite bakımından temayüz eden, halk tarafından en çok tanınan ve mukallidi olan kişiyi ifade eder. (Kanberi, 1381 : 274).

Humeyni mercii taklit makamına gelir gelmez siyasi mücadelesine açıktan başlamıştır (Ibid, 57).

Şii ruhani hiyerarşisine önem veren Humeyni, kendisi merciiyet makamına gelince velayet-i fakih konusunu daha sarıh ve tafsili bir şekilde ortaya koymuştur. Türkiye'de sürgünde iken Arapça olarak kaleme aldığı *tahrir'ül-vesile* adlı eserinde gaybet döneminde ehil fakihlerin siyaset ve hükümet konularında da masum imam'ın naibi olarak yetki sahibi olduğunu ifade etmektedir (Humeyni, H.1379: 377). Peygamber ve Masum İmamlar ümmet üzerinde hükümet etme konusunda ne yetkiye sahip ise adil fakihler de ümmet üzerinde aynı velâyet yetkisine sahiptir (Ibid, 465). Aynı zamanda Humeyni'ye göre İslam'ın önemli birçok hükmünün uygulanabilmesi için İslami hükümet kurmak zaruridir (Ibid,462). İslami hükümeti gerçekleştirmek için mücadele etmek ise adil fakihler için vaciptir (Ibid, 52).

Humeyni, velayet-i fakih anlayışını en tafsili ve derinlemesine Necef'te kendi öğrenci halkasında verdiği fıkıh derslerinde ortaya koymuştur (Hüseyinzade, H.1386: 227). O'na göre nakli delillerden önce İslam ahkâmını ve akaidini iyi bir bilen biri velayet-i fakih'e akli olarak ulaşacaktır (Ibid, 9). Peygamber ve Masum İmamlar'ın olmadığı gaybet döneminde adil fakih de aynı yetki ve vazifeye sahiptir (Ibid, 50). Aynı şekilde o'na göre velâyet hükümet meselesinden ayrılmaz ve dinin asli meselelerindedir (Ibid, 440). Velâyet-i fakih'in olmadığı zaman nizam İslami değildir (Ibid, 221). Aynı zamanda Humeyni velayet-i fakih anlayışına karşı olanları Şii inancı ve Oniki İmam'a karşı olmakla eş değer kabul etmektedir (Ibid, 58-59).

Velâyet-i fakih nazariyesinde en hayati noktalardan biri ise bu makama gelecek kişinin nasıl belirleneceğidir. Bu konuda Şii fakihler arasında temel iki görüş bulunmaktadır. Şii müfessir ve fakihlerin çoğunluğunun desteklediği görüş şer'i esaslar çerçevesinde ortaya konan velayet'in halkın seçimine ihtiyacı olmadığıdır (Safari, 1376:101). İnan İslam Cumhuriyeti'nin dayandığı *velâyet-i mutlak-i fakih* anlayışı ise ağırlıklı olarak intisâbi kabul edilmektedir (İbid,102). Humeyni bu konuda üzerinde durduğu *Kitab'ül-bey* ve *Velâyet-i fakih* adlı çalışmalarında yeterliliğe sahip fakih'in halk tarafından seçiminden bahsetmemektedir. Humeyni'ye göre velâyet sahibi fakih hükümet kurmak zorundadır, eğer kuramasa bile bu hak üzerinden düşmez çünkü Allah tarafından bu yetkiye atanmıştır (Humeyni, H.1381: 52). Bu düşünce Şii fıkıhında Humeyni'nin ilk ortaya çıkardığı *velâyet-i mutlak-ı fakih* nazariyesinin temelini oluşturmaktadır (Kediver, H.1376: 107). Humeyni velâyet ifadesini İnan'a döndükten sonraki ilk günlerinde açıkça kullanmıştır. Mehdi Bazargan'ı Geçici Hükümet'i kurması için görevlendirirken "Mukaddes Şerr'i'den dolayı sahip olduğum velâyet'e dayanarak" ifadesini kullanmıştır (Humeyni, H.1379: 31). Bu ifade henüz İnan Cumhuriyeti referandumu yapılmadan doğal olarak da henüz yeni anayasa yapılmadan önce kullanılması hayati öneme sahiptir.

Çünkü bu ifade daha sonra yapılacak anayasanın egemenlik ve meşruiyet kaynağını açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim Humeyni devrim sonrası ilk cumhurbaşkanı Beni Sadr'ı bu yetkiye dayanarak atamış (Ibid, 139) sonra da azletmiştir (Ibid, 480). Daha sonra Cumhurbaşkanı olan Muhammed Ali Recai'ye görevi verirken “meşruiyetini veliy-i fakih tarafından atanmasından” aldığını ifade etmiştir (Ibid, 67). Humeyni'ye göre millet egemenliği İslam ahkâmları çerçevesinde geçerlidir öncelik İslam ve velâyet-i fakihtedir (Ibid, 170).

Humeyni, devrim sürecinde İran İslam Cumhuriyeti'nin en hayati yapısı olarak velâyet-i fakih kavramını ilk olarak Keyhan gazetesine verdiği bir mülakatta ortaya koymuştur (Kadızade, 165). Anayasayı yapacak olan Akiller Meclisinin kurulmasından bir gün önce yapılan bu açıklama bu kavrama karşı olanların şiddetli eleştirilerine muhatap olacaktır. Humeyni bunun üzerine velâyet-i fakih kavramının “Akiller Meclisinin değil Allah'ın ortaya koyduğu” bir kavram olduğunu ifade edecektir (Humeyni, H.1379: 27). Bu kavram öz olarak meşruiyetini Allah'tan makbuliyetini de halktan almaktadır (Lekzayi, H. 1381:137). Humeyni'ye göre veliy-i fakih zaten var olan meşru yetkisini halkın onu kabulüyle kullanmaya başlar. Önemli olan Müslümanların çoğunluğunun yeterliliğe sahip fakih'in kendi üzerlerindeki dini ve siyasi velâyetini tanımaları gerekmektedir. O bunu İslam'ın ilk dönemlerindeki biat sürecine benzetmektedir (Ibid, 138). Buradaki halkın yetkisi velayet hakkı üzerinde değil velayet hakkına sahip fakih'in nasbı ile ilgilidir (Muallim, H.1383: 7).

Devrim Sonrası Yeni Anayasanın Hazırlanması

Humeyni henüz İran'a dönmeden üç ay önce Paris'te sürgünde iken yeni bir anayasa taslağı hazırlanması için çalışmalara başlamıştı (Humeyni, H.1379: 27). Bu açıklamadan iki ay sonra da İslam Cumhuriyeti'nin yeni anayasasının hazırlanması için Kurucu Meclis'in kurulması gerektiğini ilan etmiştir (Humeyni, H.1379: 426). Esas itibarıyla devrim sonrası diğer siyasi hareketlerin somut bir anayasa ve devletin yeniden yapılanma programı yoktu (Milani, 1988: 241). Bunun temel sebebi siyasi muhalif hareketlerin böyle bir devrimin gerçekleşeceğini düşünmedikleridir. Humeyni İran'a döndüğü gün Beheşt Zehra meydanında halka yaptığı ünlü konuşmasında ilk işlerinin İslam Cumhuriyeti'nin kurulması için yeni anayasayı hazırlayacak Kurucu Meclis'in halk tarafından seçileceğini açıklamıştır (Humeyni, H.1379: 54). Bunun ardından Humeyni tarafından Geçici Hükümet kurulması için görev Mehdi

Bazargan'a verilmiştir. Humeyni tarafından oluşturulan İslami Devrim Şurası⁶ ve Geçici Hükümet Humeyni'nin nezaretinde Kum'da ilk toplantısını gerçekleştirmişti. Bu şuranın üye sayısı 22 olarak kabul edilmektedir (Kerdede, H.1384: 47). Burada vurgulanması gereken İslami Devrim Şurasının tüm meşruiyetini Humeyni'den almasıdır. Humeyni bir an önce bir anayasa taslağı hazırlanıp bunun tartışılması için kamuoyuna ilan edilmesini istiyordu (Areste, H.1383: 19). Humeyni, Mehdi Bazargan'a Geçici Hükümet başbakanlık yetkisini verirken bu hükümetin görevlerini de açıklıyordu. Öncelikle halk oylaması yapılacak ve Şah rejimi İslam Cumhuriyeti'ne değiştirilecek, yeni anayasayı hazırlanacak olan Kurucu Meclisin halk tarafından seçilmesi ve yeni anayasaya göre milletvekili seçimleri gerçekleştirilecekti (Haşimi, 1380: 54). Kurucu Meclis seçimleri İslami Devrim Şurası tarafından gerçekleştirilecekti.

Humeyni, Kurucu Meclis kurulması sürecinde halka yaptığı açıklamalarda "İslam'ı bilen, İslam'a bağlı ve vatansever kişilere oy vermelerini" istiyordu (Humeyni, H.1379: 246). Humeyni'nin, bu konuşmalarında öne çıkan kelime *Âkiller* (Hobregan) idi. O, devrim sürecinde aylarca sürecek ve kargaşaya sebep olacak seçim ve tartışma süreci yerine daha az sayıda kişiden oluşan Fakih ve hukukçulardan oluşan bir Âkiller Şurası oluşturulmasını istiyordu (Mueyyinferd, H.1385: 67). Bunun üzerine artık bu kişilerin seçildiği yerin ismi Kurucu Meclisi olarak değil *Şuray-ı Hobregan* (Âkiller Şurası) olarak adlandırılacaktı. Bunun üzerine her beş yüz bin kişiye bir temsilci olacak şekilde bu heyetin sayısı yetmiş üç olarak belirlendi (Haşimi, H.1380: 55). Esas itibarıyla Humeyni, bu heyetin amacının "İslam Cumhuriyeti anayasasına nihai halini vermek ve İslam Cumhuriyeti hükümeti organlarının oluşturulması" olarak nitelendiriyordu (Humeyni, H.1379: 268). Humeyni, aslında kendi oluşturduğu bir heyete en geç bir ay içinde bir anayasa taslağı hazırlamaları için görevlendirmişti (Mueyyinferd, H.1385: 61). Şura üyeleri halk tarafından seçildikten sonra Humeyni'nin hazırlattığı Anayasa taslağına son halini verecekti. Âkiller Şura'sının açılışı sebebiyle Humeyni'nin amlrane bir şekilde gönderdiği mesaj aynı zamanda bu şuranın amacını ve sınırlarını da belirlemiş oluyordu. Bu mesajda devrimin İslami bir zafer olduğu,

---

⁶Bu şura sürgün döneminde Humeyni tarafından kurulmuş üyeleri çok gizli tutulan bir oluşumdur. Şah rejimi bu oluşumun üyelerini ortadan kaldırmak istemesi sebebiyle İnan devrim tarihinde bu oluşumun tam olarak üye sayısı ve isimleri hakkında tartışma bulunmaktadır. Humeyni bu şurayı devrim sürecini yönetmek ve İslam Cumhuriyeti'ni kurarken yasal zemin oluşması açısından kullanmıştır. Humeyni, (İslami Devrim Önderi olarak) bu şurayı kurma yetkisinin İnan halkının çoğunluğu tarafından kendisine verildiğini ifade etmektedir. (İmam Humeyni, 1379: C. 4, s. 207).

halkın bu devrim için kan döküp uzun süre çile çektiği ve bu çerçevede Anayasanın yüzde yüz İslam'a dayanması gerektiği vurgulamaktaydı (Humeyni, H.1379: 255). Bu süreçte kimi düşünürler Humeyni'nin vurguladığı Cumhuriyet ile İslam arasında tenakuz olduğunu bu sebeple İslam Cumhuriyeti ifadesine karşı çıkıyorlardı (Hüseynzade, H.1386: 285). Humeyni ise Demokratik Cumhuriyet ifadesine şiddetle itiraz ediyor ve bunu savunanları İslam ve Millet düşmanı olarak nitelendiriyordu (Humeyni, H.1379: 360). O İslami Demokrasiden bahsediyor bunun diğer batılı anlayışlardan üstün olduğunu savunuyordu (Ibid, 463). Humeyni'ye ideolojik olarak en uzak kesim olan Tudeh (Kitle) Partisi bile referandumda İslam Cumhuriyeti'ne oy vereceklerini açıklamışlardır (Taflioğlu, 2010:181). Bunun temel sebebi kuvvetle muhtemel referandum sonucunun kesine yakın İslam Cumhuriyeti lehine çıkacağına düşünülmesidir. İslam Cumhuriyeti halk tarafından kahir ekseriyetle kabul edilmiş fakat henüz anayasası yapılmamıştı.

1979 yılının ağustos ayında yapılan seçimle (Hiro, 1987: 115) oluşturulan yetmiş üç kişilik Âkiller Şurası'nın kırk bir üyesi Humeyni'nin öğrencilerinden dini havzalardan İctihat derecesine sahip fakihlerden oluşmaktaydı (Areste, H.1382: 20). Anayasa şura içinde bölüm bölüm oylanacak ve onay için üçte iki çoğunluk gerekecekti. Humeyni'ye siyasi ve dini olarak bağlı olan kişiler ile bu çoğunluk rahatlıkla sağlanıyordu (Milani, 1988: 139). İslam Cumhuriyeti'nin anayasası hazırlanırken temel tartışma konusu Humeyni'nin *velayet-i fakih* teorisi olmuştur. Bunun temel sebebi o zamana kadar Humeyni'nin devrim sürecinde basın ve röportajlarında bu kavramdan pek bahsetmemesidir. Fakat anayasa taslağı ortaya çıkmaya başlayınca *velayet-i fakih* kavramının İslam Cumhuriyeti'nin temel dayanağı olduğu görülecektir (Vera'i, 1375: 71-75). Buradaki anlaşmazlığın önemli bir sebebi de devrim öncesi Şah rejimine muhalif İranlı düşünür ve siyasilerin kahir ekseriyeti Humeyni'nin İslami Hükümetin özünü ve temel dayanağını teşkil eden bu teorisi hakkında bilgi sahibi olmamasıdır. Nitekim anayasa görüşmeleri sırasında bazı üyeler bu kavramın yeni ortaya atıldığını ve ilk defa duyduklarını ifade edeceklerdir (Ibid, 95). Fakat Âkiller Meclisi seçimleri sırasında İslam Cumhuriyeti partisi ve Humeyni *velayet-i fakih* kavramı üzerinde durmuş ve üyelerin çoğu Humeyni'nin bu teorisine inananlardan seçilmiştir (Hüseynzade, H.1386: 298). Bu durum sonucunda azınlıkta olan ve bu teoriye karşı üyeler bu meclisin ilga edilip yeniden geniş çaplı Kurucu Meclis seçilmesine çalışmışlar fakat başarılı olamamışlardır (Vera'i, H.1375: 102). Üç ay sonunda heyet 12 bölüm ve 175 Maddeden oluşan İslam Cumhuriyeti anayasasını tamamladığını ilan etmişti (Mueyyinferd, H.1385: 124). 1979 yılının Aralık ayında yapılan halk oylaması ile kullanılan olayların 99.5'ini alarak yeni anayasa kabul edilmiştir (Milani, 1988: 150).

Anayasada Egemenlik Kaynağı Olarak Din

Anayasaların giriş bölümleri anayasa usulünü anlamak açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu bölümde Humeyni'nin siyasi ve dini liderliği vurgulanarak İnan İslam Devrimi'nin Humeyni'nin siyasi ve dini önderliği ve mücadelesi sonucu gerçekleştiği belirtilmektedir (*Kanuni Esasi Cumhuri İslami İnan*, 76). Bu çerçevede İnan İslam Cumhuriyeti'nin hükümet anlayışı olarak Humeyni'nin velâyet-i fakih yorumuna dayalı İslami hükümet'ten bahsedilmektedir (Ibid, 49). Velâyet-i fakih'in tüm kurumların İslami görevlerinden sapmamaları için var olduğu da yine giriş bölümünde vurgulanmaktadır. İnan ordusunun önemli bir görevinin ise İslam dünyasında ilahi kanunların hâkimiyetinin yayılması için çalışmak olduğu ifade edilmektedir.

Anayasanın birinci faslında İnan İslam Cumhuriyeti Hükümeti'nin tanımı yapılırken İnan halkının itikadı olan Kur'an hak ve adaletine dayanan ve Humeyni önderliğinde gerçekleştirilen İslam Devrimi sonucu icra edilen halkoylaması ile oy verenlerin yüzde 98,2 ile kabul edilen hükümet denmektedir (Ibid, 55). İkinci Madde de ise İslam Cumhuriyeti'nin dayandığı iman esasları sıralanmaktadır. Buna göre İnan İslam Cumhuriyeti Allah'ın birliğine imana ve egemenlik ve yasama yetkisinin O'na ve emirlerine teslim olunması gerektiğine (Birinci bent), İlahi vahyin kanun yapmadaki etkisine (İkinci bent), İmamet ve Rehberliğin devamına ve bunun İslam devriminin devamındaki etkisine (Altıncı bent) dayanmaktadır. Tüm Medeni, cezai, mali, iktisadi, idari, kültürel, askeri ve siyasi kanun ve kararlar İslami esaslara dayanmalıdır. Bu Madde ve tüm anayasa usulü, kanun ve kararların bu (İslami esaslara uygunluk denetimi) iş Koruma konseyinin yetkisindedir (Madde 4). İnan'ın resmi dini İslam ve mezhebi Caferi (Oniki İmam) mezhebidir ve bu Madde ilelebet değiştirilemez (Onikinci Madde). İslam esaslarına ve kamu hukukuna aykırı olmadığı sürece Neşriyat ve Matbuat serbesttir (Madde 24). Toplantı ve yürüyüşler silah taşımamak ve İslam ilkelerine karşı olmamak şartıyla serbesttir (Madde 27). İslami Şura Meclisi ülkenin resmi mezhebi usul ve esaslarına ve anayasaya aykırı kanun yapamaz (Madde 72). Şuraların (yerel yönetim meclisleri de dâhil tüm seçimle iş başına gelen kurumlar kastediliyor) kararları İslam ve ülkenin kanunlarına aykırı olamaz (Madde 105). Hâkimler, İslam'a aykırı kararname, yönerge ve tüzükleri uygulamamakla yükümlüdürler. Herkes bu tür kararların iptalini Adalet Divanından talep edebilir (Madde 170).

İslam cumhuriyeti egemenlik kavramı üç esasa dayanmaktadır. İslam, Rehberlik (Velâyet-i Fakih) ve Halk birbirini tamamlayan unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır. Eğer bunlardan biri olmaz ise egemenlik meşruiyetini kaybedecektir (Areste, 1382: 75). Burada belirtmemiz gereken ikinci Madde

altıncı bentte belirtilen özgürlük (Ibid, 55) ifadesi teşrii değil tekvinidir. İnsan Allah'ın emirleri doğrultusunda bir yasama özgürlüğüne sahiptir.

Milli hâkimiyet vurgusu ise belli esaslar çerçevesinde ortaya konmaktadır. Üçüncü Madde sekizinci bentte ise devletin tüm imkânlarıyla halkın kendi siyasi, iktisadi, içtimai ve kültürel kaderini belirlemesi için katılımı sağlaması ile görevli kılmaktadır (*Kanuni Esasi Cumhuri İslami İran*, 56). Altıncı Madde ise İran İslam Cumhuriyetinde ülke işlerinin seçim yoluyla halkın oyuna dayanması gerektiği vurgulanmaktadır. Elli altıncı Madde “Dünya ve İnsan üzerindeki mutlak hâkimiyetin Tanrıya⁷ ait olduğu fakat insanın toplumsal kaderinin belirleme yetkisinin Tanrı tarafından insana verildiği ve bu yüzden hiçbir şekilde bu yetkinin elinden alınmayacağı” belirtilmektedir. Dördüncü Madde “İslam'ı esaslara bağlılık zorunluluğu” ve altıncı Madde de ise İslam Cumhuriyetinin “millet oyuna” dayanması zorunluluğunu vurgulamaktadır. Fakat buradaki “millet oyu” zorunluluğu vahye üstünlük ya da öncelik ifade etmez (Areste, 213). Cumhuriyetin millet oyuna ve dine karşı bir yapıya dönmesini engellemeye yönelik bir ifadedir. Anayasa milli egemenlik ifadesini esas itibarıyla dini çerçevede ele almaktadır (*Kanuni Esasi Cumhuri İslami İran*, 76-77).

İran İslam Cumhuriyeti Anayasasında Velâyet-i Fakih

Humeyni, kendi anlayışı çerçevesinde oluşturduğu *velâyet-i fakih*⁸ merkezli İslami hükümet modelini sürgünde bulunduğu dönemde Necef’de dini havzada ki öğrencilerine ders olarak anlatmıştı. İlk başlarda bu ders notları Beyrut’da basılarak gizlice İran’a gönderilecek ve oradaki dini havzalarda okunmaya başlayacaktı. Buna bağlı olarak ilk başlarda ağırlıklı olarak Şii fakihlerden başka Humeyni’nin Şia siyasi fikhında ortaya attığı bu İslami hükümet teorisini pek bilen olmayacaktı. Bugün ise İran anayasasının temel egemenlik kaynağı ve hareket noktasını *velâyet-i fakih* oluşturmaktadır (*Kanuni Esasi Cumhuri İslami İran*, 47). Humeyni gerek devrim sürecinde gerek sonraki on yıllık *velâyet-i fakih* makamında bulunan biri olarak bu teorisini anayasal olarak kurumsallaşmasını sağlamıştır. Esas itibarıyla Humeyni, henüz anayasa kabul edilmeden önce irşat ve bildirimlerini tüm kuvvetlerin lideri ve rehberi olarak yayımlıyordu (Humeyni, H.1389: 448). Fakat Anayasa hazırlanırken sürenin kısıtlı olması Humeyni’nin özellikle *velâyet-i fakih*’in

⁷Farsça Hüda kelimesi kullanıldığı için Türkçe Tanrı kelimesi kullanılmıştır.

⁸Humeyni’nin Necef’de İslami hükümet ve *velâyet-i fakih* üzerine verdiği dersler daha sonra toplanarak *Hükümet-i İslami ve Velâyet-i Fakih* adıyla kitap halinde basılmıştır.

konumu, yetkisi ve yasama, yürütme ve yargı erkleri arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi tam belirlenmemiştir. Humeyni, o dönem *velâyet-i fakih*'in tam olarak anayasada yansıtılmadığını belirtecektir (Ibid, 265). Devrimin onuncu yılında Humeyni'nin emri üzerine başlatılan anayasada yenileme çalışmaları sonucunda anayasa değişikliği gerçekleştirilecektir. Humeyni, dönemin cumhurbaşkanına gönderdiği mektupta anayasa değişikliğinde yapılması gerekenleri sekiz başlık altında sıralıyordu (Ibid, 364). Bunların başında ise rehberlik makamı geliyordu. İlk anayasanın yüz onuncu Maddesinde (Haliliyan, t.y.: 197) belirtilen Rehber'in yetkileri Humeyni'ni *velâyet-i mutlak-ı fakih* anlayışı çerçevesinde genişletilecektir. Bu değişiklikte *veliy-i fakih*'e Koruma Konseyi (Şurây-ı Nıgehban)'ın üyelerini azletme ve değiştirme, savaş ve barış ilan etme, mahkûmların suçlarını af ya da affetmeme, tüm ülkede ki Cuma imamlarını tayini ve İslam Cumhuriyet'inin ana stratejisini belirleme yetkisi verilmiştir (Haliliyan, t.y.: 142). Kimi İranlı uzmanlar "mutlak" ifadesine "hiçbir kanun ve şarta bağlı olmama" anlamı da yüklemektedir (Erista, 1377: 1). Bu yorum doğal olarak bu makamı "kanun üstü" bir konuma getirmektedir. Fakat bu ifade fıkıh usulü açısından nisbilik anlamı içerdiği için bu yoruma itiraz edilmektedir (Ibid, 2). Bu anayasa tadili ile yürütmenin Cumhurbaşkanı ve başbakanlık arasında paylaşılan bazı yetkileri (Haliliyan, t.y.: 202) başbakanlık makamının kaldırılmasıyla cumhurbaşkanlığı yetkisi altında toplanmıştır.

Anayasanın giriş bölümünde İslam'ın hedeflerini gerçekleştirmekle görevli devlet ve hükümetin bu hedeften sapmaması ve yozlaşmaması için İmamet ve Velâyet'in önemi vurgulanmaktadır. Aynı şekilde anayasanın ikinci Madde beşinci bendi İmamet ve Rehberlik inancının İslam Devriminin devamı ve ayakta kalması için rejimin temeli olarak belirtmektedir. Beşinci Madde ise Gaybet⁹ zamanında İran İslam Cumhuriyetinde ümmetin imameti ve işlerin yürütülmesinin tıpkı yüz yedinci Maddede belirtildiği üzere adil bir fakih'in uhdesinde olduğu ifade edilmektedir. Buna bağlı olarak milli egemenlik hakkı da *velâyet-i fakih* inancı aracılığıyla yürütülmekte ve ona dayanmaktadır (Şafi'fer, 1378: 66). Bu durumda *veliy-i fakih* ise gaybet döneminde egemenlik ve yasama hakkına sahip tek kişi konumunda olmaktadır. Anayasanın ikinci Maddesi 5 ve 6. bentlerine göre eğer İran İslam Cumhuriyeti hâkimiyeti *velâyet-i fakih*'e dayanmaz ise tüm ilahi meşruiyetini kaybedecektir. Humeyni, Şii fıkıhında yetkilerinin sınırları tartışmalı olan (Bozorgi, 1379: 24-28) *veliy-i fakih*'in yetkilerini daha da genişleterek *velâyet-i mutlak-ı fakih* halinde

⁹Şia'nın Caferi inancına göre Peygamber soyundan gelen İmam-ı Veli Asr bir gün tekrar gelecek ve ümmete İmamlık edecektir. Beklenen İmam'ın olmadığı döneme ise gaybet dönemi denmektedir.

anayasal zemine taşımıştır. Bu yetki ve egemenlik Rehber’i yasama, yürütme ve yargının üzerinde bir konuma getirmiştir. Anayasanın elli yedinci Maddesi açıkça “yasama, yürütme ve yargı erklerinin *veliy-i fakih*’in görüşü altında görev yaptığını” belirtmektedir. Bu durumda İran devlet başkanı cumhurbaşkanı değil *veliy-i fakih*’dir. Burada vurgulamamız gereken kişinin değil makamın üstünlüğüdür. Anayasanın rehberliğin nasıl seçileceğini düzenleyen Maddesi (*Kanuni Esasi Cumhuri İslami İran*, 102) rehberlik makamında bulunan *veliy-i fakih*’inde kanun karşısında diğer vatandaşlar gibi eşit olduğunu ifade etmektedir. Buna bağlı olarak da kanun karşısında dokunulmazlığa sahip değildir (Kasım, 1381: 145). Fakat *velâyet* makamı egemenlik meşruiyetini ilahi nas’tan aldığı için (Humeyni, 105-106) onun üzerinde amir bir kuvvet yoktur. Bu bağlamda anayasanın yüz onuncu Maddesinde belirtilen yetkiler *veliy-i fakih*’in gücünü sınırlamaz aksine sadece sorumluluklarından bazılarını ifade eder (Haşimi, 62).

Velâyet-i Fakih’in Nitelikleri, Seçimi ve Yetkileri

Anayasanın beşinci bölümü ve yüz dokuzuncu Madde *veliy-i fakih*’in seçimini iki merhalede ortaya koymaktadır. Öncelikle ümmet üzerinde velâyet için nitelikler sıralanmaktadır. Buna göre velâyet sahibi adil bir fakih, Muttaki (dirayetli, takva sahibi), zamana agâh ve siyaseten vakıf, cesaretli, toplumu yönetebilecek kabiliyet gibi özelliklere sahip olmalıdır. (Madde 109) Bu çerçevede bu makam için temel şart İslam hukukuna hâkim ve fetva verebilecek düzeyde bir fakih olmaktır. Devrim sonrası yapılan ilk anayasada bu şartlar arasında *merciyet* sahibi olmak da bulunmaktaydı. Fakat Humeyni’nin emriyle daha sonra yapılan anayasa değişikliğinde bu şart ortadan kaldırıldı (Haliliyan, t.y.: 371). Bu değişiklik ile Humeyni ile beraber siyasi mücadele içinde olan fakihlerin diğer din adamlarına karşı üstünlüğü sağlanmış oluyordu. İlk anayasada bulunan *veliy-i fakih*’in “halkın çoğunluğunun onun merciyetini kabul ettiği” (Haliliyan, t.y.: 196) ifadesi de sonraki tadilde anayasadan çıkarılmıştır. Humeyni’nin İran’da İslam devrimini gerçekleştiren bir lider olarak halkın onayı gibi bir sorunu yoktu fakat daha sonraki *veliy-i fakih* seçiminde bunun sorun olması kuvvetle muhtemeldi. Veliy-i fakih’in seçimi Akiller Meclis’in uhdesinde olmakla (107. Madde) beraber adayların yeterlilik açısından belirlenmesi de Koruma Konseyi’nin (Şuray-ı Nıgehban) yetkisindeydi. (99. Madde) Eğer *veliy-i fakih* anayasanın 5. bölüm ve 109. Madde belirtilen görevleri yerine getiremeyecek olduğu anlaşılırsa görevden azil edilir. Bunu tespit etme ve azil yetkisi de sadece Akiller Meclisine aittir. (111. Madde) Akiller Meclisi *veliy-i fakih*’i belirleyip onu ilan ettikten sonra o kişi resmen anayasada belirtilen tüm yetki ve haklara sahiptir (Haşimi, H.1380: 46-47).

Rejimin İslami hedef ve vazifelerden sapmamasını içerden Koruma Konseyi dışarıdan ise bir g olarak da veliy-i fakih sağlamaktadır. Fakat yasama, yürütme ve yargı arasındaki ilişkileri düzenlemek ve sorunları zme sorumluluğunu da (Madde 110, 8. bent) sahip makam olarak velayet-i fakih en yetkin ve etkin güç olarak ortaya çıkmaktadır. Yasama, yürütme ve yargı veliy-i fakih'in tahtı nazarında görev yapmaktadır (Madde 57). Bu çerçevede söz konusu makam dördüncü erk olmaktan ziyade en st otorite ve gücü teşkil etmektedir. Buna dayanarak veliy-i fakih olmadan yasama, yürütme ve yargı ilahi irade temsili açısından meşruiyet sorunu yaşayabilirler. Veliy-i fakih bu glerin icra edilebilmesi için bir nevi ilahi iradeyi temsil etmektedir. Veliy-i fakih millet adına bu üç erki gerek İslam adına gerek millet hâkimiyetinin doğru tecellisini denetlemektedir. Burada üzerinde durmamız gereken bu tarz bir yetki ve sorumluluğa sahip bir makamın hiçbir ülkede bulunmadığıdır. Bu anlayışla anayasa meşruiyetini İslam'dan almaktadır. Anayasa, yasa ve İslam esasları arasında bir çatışma ve ege-menlik sorunu ortaya çıkarsa bu durumda da son sözü söyleme yetkisi veliy-i fakihdedir. Zamanında İnan Meclisi, Koruma Konseyi çıkan bazı yasalara İslami esaslara uygun olmadığı için kabul etmediğinden, yasa çıkaramaz konuma gelmişti. Bu durum Humeyni'nin veliy-i fakih olarak müdahalesiyle ve çıkan yasalara izin vermesiyle üzülmüştü. Anayasanın 110. Maddesi Veliy-i fakih'in yetki ve sorumluluklarını řu başlıklar altından toplamaktadır.

- Düzenin Menfaatini Koruma Konseyi ile meşveretten sonra İnan İslam Cumhuriyeti'nin genel stratejisini belirlemek,
- Tüm rejimin iyi bir şekilde işlediğine nezaret etmek,
- Referandum İlanı,
- Tüm Silahlı Kuvvetlerin Başkomutanlığı,
- Savaş ve barış ilanı ve tüm glerin seferberliği,
- Koruma Konseyi yelerinin atanması¹⁰ ve azli,
- Yüksek Yargı Başkanının atanması ve azli,
- İnan İslam Cumhuriyeti Radyo ve Televizyon Kurumunun başkanının atanması ve azli,
- Genel Kurmay Başkanının atanması ve azli,
- İslami Devrim Muhafızları komutanlarının atanması ve azli,
- En st kolluk kuvvetlerinin Sorumlularının atanması ve azli,

---

¹⁰yelerin yarısı Veliy-i Fakih diğer yarısı da Meclis tarafından atanmaktadır.

- Üç erk (yasama, yürütme ve yargı) arasındaki ilişkilerin tanzimi ve sorunların halli,
- Normal şartlarda çözülmesi mümkün olmayan rejim sorunlarını Düzenin Menfaatini Belirleme Konseyi aracılığıyla çözümü,
- Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesinden sonra onayı,
- Yüksek Adalet Divanının hükmünden sonra veya Meclis'in Cumhurbaşkanınının 89. Maddesi esaslar çerçevesinde kanuni vazifesine muhalif durum sebebiyle görevden alınması görüşüyle azli,
- Yargı Başkanı önerisiyle mahkûmların cezalarının İslami hükümler çerçevesinde affı ya da hafifletilmesi, Veliy-i fakih aynı zamanda bazı yetki ve görevlerini gerekli gördüğü kişilere¹¹ devredebilir (*Kanuni Cumhuri İslami İran*, 105-106).

Daha önce belirttiğimiz gibi buradaki önemli nokta bu yetki ve sorumlulukların bir sınır belirlemekten ziyade sahip olduğu yetkilerin bazılarının adlandırılması olarak kabul edilmektedir (Şafi'fer, H.1378: 71). Veliy-i fakih bazı yetkilerini yasama, yürütme ve yargı erki üzerinden kullanmaktadır. İran Meclisi anayasanın 71. Maddesi çerçevesinde genel konularda kanun yapmakla yetkilidir. Fakat bu kanunların İslam'a uygunluk denetimi Koruma Konseyi tarafından yapılmaktadır. Koruma Konseyi onayı olmadan kanunlar hükümsüzdür (Madde 93). İran anayasasına göre bu süreç yasamanın gerçekleşmesi için gereklidir (Madde 94). Bu onay gerekliliği Koruma Konseyini de doğrudan yasamanın bir parçası yapmaktadır. Bu konseyin üyelerinin ise yarısı doğrudan veliy-i fakih tarafından atanmaktadır (Madde 91). Üyelerin diğer yarısı ise Yüksek yargı başkanının önerisi ile Meclis tarafından atanmaktadır. Yüksek yargı başkanın da veliy-i fakih tarafından atandığı göz önünde bulundurulursa yasama üzerindeki etkisi daha iyi anlaşılacaktır. Esas itibariyle veliy-i fakih koruma konseyi aracılığıyla yasama üzerinde etkin bir denetim sağlamaktadır. Aynı zamanda koruma konseyi üyeleri gerek gizli gerek aleni yasama görüşmelerinde mecliste bulunmaktadır (Madde 97).

Anayasanın altmışıncı maddesi yürütmenin de esasta veliy-i fakih'in uhdesinde olduğunu fakat cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu eliyle uygulandığından bahsetmektedir. Cumhurbaşkanlığı'nın velayet-i fakih makamından sonra en üst makam olduğu anayasada vurgulanmaktadır (Madde 113). Anayasa aynı zamanda cumhurbaşkanını da rehber'e karşı sorumlu

---

¹¹Velayet-i Fakih makamı gerekli gördüğü takdirde istediği uzman ve kişileri müfettiş olarak kurumları denetlemek için görevlendirebilir.

tutmaktadır (Madde 122). Cumhurbaşkanı'nın istifasını da velayet-i fakih makamına sunması bu durumun başka açıdan vurgulanmasıdır (Madde 130). Eğer ölüm, istifa gibi sebeplerden dolayı cumhurbaşkanlığı makamı boşalırsa yerine o'nun birinci yardımcısı yine rehber'in onayı ile cumhurbaşkanı olmaktadır (Madde 131). Şayet birinci yardımcının olmadığı ya da uygun bulunmadığı durumda ise veliy-i fakih cumhurbaşkanını doğrudan atamaktadır. Bu durum doğrudan ve dolaylı olarak velayet-i fakih makamının yürütme üzerinde çok hâkim bir konumda olduğunu göstermektedir. Kolluk kuvvetleri ise idari açıdan hükümete fakat en üst komutanı atama ve azil bakımından ise velayet-i fakih'e bağlıdır.

Yargı erkinin anayasada bağımsız olduğu vurgulanmakta (Madde 156) ve Yüksek yargı başkanının atanması ise veliy-i fakih'in uhdesine verilmektedir (Madde 157). Yüksek yargı başkanı bazı konularda taslaklar hazırlayıp meclise gönderebilmektedir (Madde 158). Yargı başkanı yüksek divan başkanı ile meşveretten sonra hâkimlerin ve idari yapının tayini, azli ve terfisi gibi konularda yeki sahibidir (Madde 164). Yüksek divan başkanı ve İnan İslam Cumhuriyeti başsavcısı da diğer yüksek hâkimler ile meşveretten sonra yargı başkanı tarafından atanmaktadır (Madde 162). Adalet bakanı ise yargı başkanının önerisi ile cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır (Madde 160). Ayrıca yargı erki sadece var olanlar kanunlarla hüküm verme zorunluluğunda değildir. Eğer kanunları yeterli bulunmaz ise İslami esaslar çerçevesinde fetva vererek de hüküm ortaya koyabilir (Madde 167). Bu yetkiler velâyet-i fakih tarafından atanan yargı başkanını yargı erki üzerinde çok etkin bir konuma getirmektedir.

Sonuç

Şia'nın siyasi düşünce tarihinde fakihlerin genel ahkâm üzerindeki velâyeti daha önce ortaya konmuş bir kavramdı. Fakat klasik Şia inancında gaybet döneminde Müslümanlar üzerinde siyasi egemenlik hakkı kimseye ait değildir. Humeyni ise bu fakihlerin genelini kapsayan ve doğrudan hükümet etme anlayışını içermeyen bu anlayışı kökünden değiştirmiştir. O bu kavramı tek bir fakih'in Peygamber ve Masum İmamların naibi olarak ümmet üzerinde siyasi velâyet'e de sahip bir şekilde *velâyet-i mutlak-ı fakih* olarak yeniden bir nazariye haline getirmiştir. Humeyni bu anlayışla veliy-i fakih'in Masum İmamlar'ın naibi olarak bu yetkiye sahip olduğu savını ortaya atmıştır. O devrim öncesi siyasi ve dini mücadelesinde Şii ruhanilerin çoğunluğunu bu nazariyeye ikna edemese de halkın çoğunluğu o'na inanmıştı. Devrim sonrası ise Humeyni bu dini nazariyesini yeni anayasanın temel meşruyet ve egemenlik kaynağı yapmayı başarmıştı. Tarih boyunca devlet egemenliği

dışında faaliyet gösteren Şii ruhaniler İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla artık bu anlayış çerçevesinde devlet denetimi altına girmiştir.

Kaynakça

- Abrahamian, Ervand (2002), *Hümeynizm İslam Cumhuriyeti Üzerine Denemeler* (İstanbul: Metis) (Çev.: Mehmet Toprak).
- Akhavi, Shahrugh (1983), "The Ideology and Praxis of Shi'ism in the Iranian Revolution" *Comparative Studies in Society and History*, 25 (2): 195-221
- Areste, Hüseyin Cevan (H.1382), "Kanuni Esasi ve Mebaniy-i Hâkimiyet-i Dini der Kanungozari", *Hükümet-i İslami*, saali heştom, şomara devvom, 28, Kum, Tabistan.
- Areste, Hüseyin Cevan (H.1383), *Mebaniy-i Hâkimiyet der Kanuni Esasi Cumhuri İslami İran* (Kum: Merkezi Tahkikat-ı İlmi, Debrhaney-i Meclis-i Hobregan-ı Rehberi).
- Ba'albeki, Ruhi (2004), *Al Mavrid, Kamus'ül Arabî- İnkilizi* (Beyrut: Dar'ül İlm'ü I Melayin, Ab).
- Bozorgi, Ahmedicihan (H. 1379), *Der Amedi ber Nazariyey-i Devlet der İslam* (Tahran: Muessesey-i Ferheng-i Daniş ve Endişey-i Muasır).
- Caferpişe, Mustafa (H.1377),"Mefhum-u Velâyet", *Hükümet-i İslami*, Saali Sevvom, Şomara Sevvom, Kum, Payiz.
- Corbin, H. (1986), "Şiilikte Velâyet Kavramı" (Çev.: Sabri Hizmetli), *A.Ü.İ.F.D.*, C. 26.
- El-Kâtip Ahmet (2005), *Şiada Siyasal Düşüncenin Gelişimi, Şuradan Velâyet-i Fakihe* (Ankara: Kitabiyat) (Çev.: Mehmet Yolcu).
- Erista, Muhammed Cevad (H.1377), "Mefhum-u İtlak der Velâyet-i Mutlak-ı Fakih", *Ulum-u Siyasi*, No 2, Kum. Payiz.
- Fetullah, Ahmed (H.1415), *Mu'cem'ül-elfaz'ül-fıkhı Caferi* (Demmam).
- Haşimi, Seyid Muhammed (H. 1380), *Kanun-i Esasi Cumhuri İslam-i İran 2 Cilt* (Tahran: İsnad-ı Danişgah-ı Şehid Behiştî, Neşr-i Dadgoster).
- Haliliyan, Halil, *Negareşi ber Kanun-i Esasi Cumhuri İslami İran*, (Tahran: İntişaratı Burhan, Tarih yok).
- Hüseyinzade, Seyid Muhammed Ali (H.1386), *İslami Siyasi der İran* (Kum: İntişarat-ı Danişgeni Mufid).
- İmam Hümeyni (H.1379), *Tahrir'ül-vesile* (Tahran: Müessesey-i Tanzim ve Neşr Asar-ı İmam Hümeyni).

- İmam Humeyni (1323), *Keşf'ül-Esrar*, Yer yok.
- İmam Humeyni, *Kitab'ül-bey*, Kum, Tarihsiz.
- İmam Humeyni (H. 1381), *Velâyet-i Fakih* (Tahran: Müessesey-i Tanzim ve Neşr Asar-ı İmam Humeyni).
- İmam Humeyni (H.1379), *Sahife-i Nur* (22 Cilt) (Tahran: Müessesey-i Tanzim ve Neşr-i Asar-ı İmam Humeyni).
- Kanuni Esasi Cumhuri İslami İnan* (H.1380), (Tahran: İdarey-i Kulli Tedvin ve Tenkih-i Kavanin ve Mukarrarat, İdarey-i Çap ve İntişar).
- Kadızağe, Kazım, Ziyayıfer, Said (H.1377), *Endişehay-i Fıkhi ve Siyasi İmam Humeyni*.
- Kanberi, Ayat (H.1381), "Mebaniy-i Kudret-i Ruhaniyet-i Şia der İnan", *Ulum-u Siyasi*, 5 (20).
- Kasım, Şabani (H.1381), *Hukuk-i Esas-i ve Sahtar-ı Hükümet-i Cumhuri İslami İnan* (Tahran: İntişarat-ı İttıla'at).
- Kediver, Muhsin (H.1380), *Hükümet-i Velâye* (Tahran: Neşrani).
- Kediver, Muhsin (H.1376), *Nazariyehay-ı Devlet der Fıkhi Şia* (Tahran: Neşrani).
- Kerdeğe, Mecid Sali (H.1384), *Şuray-ı İnkilab-i İslami*, (Tahran: Merkezi İsnad-ı İnkilab-i İslami).
- Lekzayi, Şerif (H.1381), "Alguy-u Muşareket-i Siyasi der Nazariyey-i Velâyet-i Fakih", *Ulum-u Siyasi*, 5 (20), Kum.
- Mehdevipur, Hüseyin (H.1382), "İmam Humeyni Tarhı Hükümet-i İslami ve Baztabha", *Hükümet-i İslami*, Saali Heştom, Şomara Sevvom, Kum, Payız.
- Milani, M. Mohsen (1988), *The Making of Iran's Islamic Revolution from Monarcy to Islamic Republic* (ABD: Westview Press).
- Milani, Mohsen (1992), "Shi'ism and the State in the Constitution of the Islamic Republic of Iran Farsoun, Samih K., Mashayeki, Mehrdad (ed), *Iran, Political Culture in the Islamic Republic* (ABD: Routledge):92-110.
- Mohammad Borghei (1992), "Iran's Religious Establishment The Dialects of Politicization, Farsoun, Samih K., Mashayeki, Mehrdad (ed), *Iran, Political Culture in the Islamic Republic*, (ABD: Routledge): 39-56.
- Muallim, Ali Ekber (H.1383), "Va'iyet ve Makbuliyet ve Velâyet-i Fakih ez Didgah-ı İmam Humeyni", *Ulum-u Siyasi*, No. 25, Kum.
- Mueyyinferred, Muhammed Rıza (H.1385), *Sirey-i Tedvin ve Tasvib-i Kanun-i Esasi Cumhuri İslami İnan*.
- Nejad, Mahmud Mansur (H.1378), "Tefkik-i Kuvve Velâyet-i Mutlak-i Fakih ve İstiklal-i Kuvve", *Hükümet-i İslami*, Kum.
- Onat, Hasan (1996), "Şiiliğin Doğuşu Meselesi", *A.Ü.I.F.D.*, C. 36.

Onat, Hasan (1992), "Şii İmamet Nazariyesi", *A.Ü.İ.F.D.*, C. 32.

Rıza, Yusuf Muhammed (2006), *Mucemü'l Arabiyetü'l Klasikiyye ve'l Muasır*, (Beyrut: Mektebet'ül Lübnan'ül Naşiru'n).

Safari, Nimetullah (H.1376), "İntihab ve İntisab (berresi delayil-i do Nazariye)", *Hükümet-i İslami*, Saali Devvom, Şomara Çaharom, Kum.

Samih K. Farsoun and Mehrdad Mashayeki(1992), "Introduction, Iran's Political Culture", Farsoun, Samih K., Mashayeki, Mehrdad (ed), *Iran, Political Culture in the Islamic Republic*, (ABD: Routledge):1-20.

Şafi'fer Muhammed (H.1378), "Caygah-ı Velâyet-i Fakih der hukuk-i Esasi Cumhur-i İslami İran", *Hükümet-i İslami*, Saali Çaharom, Şomara Sevvom, Kum.

Şeriati, Ali (2005), *Ali Şiası Safevi Şiası* (İstanbul: Ekin) (Çev.: Feyzullah Artinli).

Suphi, Ahmed Mahmud (H.1411), *Nazariyetü'l İmamîyetü'l Leda's-şia İsnâaşare Tahlil-i Felsefiyü'l-Akide*, (Beyrut: Dar'ül Nahdatü'l Arabi).

Taflioğlu, M. Serkan (2010), *Humeyni, İran İslam Devrimi* (Ankara: Kripto).

Vera'i, Seyid Cevad (H.1375), *Meban-i ve Mustenedat-ı Kanun-i Esasi Cumhuri İslami be Rivayeti Kanungozar*, (Kum: Debirhaney-i Meclis-i Hoberagan-ı Rehberi).

Zadigan, Davud Mehdevi (H.1368), "Novaari İmam Humeyni der Fıkhi Siyasi", *Hükümet-i İslami*, 13 (4), Kum, Zemistan.